

Műértelmezés

Hites Sándor

A KINCSTŐL A TŐKÉIG

– Kísértettörténet és pénz a korai magyar novellában
(Kármán, Fáy, Kölcsey)* –

„né melyek pénz-machinációi (...)
mint a' kísértet az ártatlan halandót esztendőig követik”
Széchenyi István: *Hitel*

A tanulmányban a magyar novellatörténet három korai darabjával foglalkozom, Kármán József, Fáy András és Kölcsey Ferenc egy-egy elbeszélésével. Azért együtt, mert létrejöttüket ugyan évtizedes távolságok választják el, az első 1795-ben, a második 1824-ben, a harmadik 1838-ban jelent meg, témájuknál (kincskeresés) és műfajuknál (kísértettörténet) fogva azonban fűzért alkotnak, egymás variációinak, átíratainak tekinthetők.

A pénz problematikája szoros kapcsolatban áll az elbeszélő irodalom 18–19. századi bontakozásával: a pénz a korszak szépprózájának egyik leggyakoribb témája, illetve a monetáris reprezentáció adott formái valamiként tükröződnek az elbeszélés módjában is.¹ A következőkben azt vizsgálom, hogy e három novella miként mutatja be a pénz mibenlétét és a pénzforgalom mikéntjét, milyen szerepet játszanak bennük szorosan vett gazdasági és szimbolikus ökonómiák, milyen gazdasági viszonyok jelölik ki a szereplők kapcsolatait, valamint, hogy a kísértettörténet műfaja miként vonatkoztatja egymásra a hitel gazdasági, illetve az elbeszélés hitelének, hitelességének poétikai képzeit.

I. „a' Pénz-'satskót tapogatták és kukutsoltak mindenfelől”

Kármán József *A' Kintsásó* című szövege az *Uránia* harmadik füzetében jelent meg, s a Kajetan Tschink osztrák karmelita szerzetes *Wundergeschichten* című 1792-es novelláskötetében szereplő *Der Schatzgräber* című novella szöveghű fordítása.²

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges elméleti kutatásokat a Royal Society of Edinburgh Caledonian Research Fund 2012-es edinburgh-i ösztöndíja tette lehetővé – The research for this article was supported by the Royal Society of Edinburgh Caledonian Research Fund in 2012.

¹ Jelen írás része egy tervezett tanulmányorozatnak, amelyben 19. századi magyar szépprózai szövegekben vizsgálom gazdasági-pénzügyi jelenségek ábrázolását. A tárgyban már megjelent egy tájékoztató jellegű írásom: HITES Sándor: *Gazdaság, pénz, piac, üzlet, irodalom: a New Economic Criticism*. Helikon 2011/4. 467–498.

² A forrást azonosította NÉMEDI Lajos: Kármán József „A kincásó” című elbeszélésének forrása. Irodalomtörténeti Közlemények 1971. 481–488. Tschinkről, novelláskötetéről és jelenlétéről az *Urániában*: SZILÁGYI Márton: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Kossuth, Debrecen, 1999. 216–236.

Fordítás voltától függetlenül ez az első magyar nyelvű szépprózai elbeszélés, amelyben a cselekmény alakulását és a szereplők cselekedeteit elsősorban a pénz, a pénz mozgása, cseréje, forgalma határozza meg. Mivel körmönfont tranzakciók követhetünk nyomon, ennek jellege és iránya rögtön az elbeszélés egész struktúráját meghatározó értelmezési kérdéssé is válik.

Az alcím szerint „régí Krónika” nyomán elbeszéli, az első mondat szerint pedig a „Rénus Vízének Partján” játszódó történetben a polgári származású szerencsevadász, Hildenburg szerelmesével, Rozáliával összejátszva kicsalja a lány gyám- apjának, aki Rozáliát apácának szánja, a vagyonos és zsugori „öreg Nemesember- nek” a pénzét, majd elszöknek és összeházasodnak. A trükkhöz a közeli várrom legendáját használják föl: álöltözetben, Propertzius néven bizalmába férkőzve Hildenburg mindenféle misztikus-feketemágiás szemfényvesztéssel (beszélő ma- dár és sátáni kutya felvonultatásával), illetve egy csodás pergamenlapra íródó üze- netek révén elhiteti az öreggel, hogy az isteni és ördögi erők rendelete szerint úgy juthat a „régí Épületnek Omladékainál” elásott kincshez, ha bizonyos összeget jó- tékony adományra költ, mert tíz nap elteltével mindig az összeg tízszeresét áshat- ja ki. A várúr háromszáz aranytallért adományoz a helység papjának, hogy ossza szét a szegények között, majd tíz nap múlva csakugyan ki is ásnak az álsruhás Hildenburggal háromezer tallért a rom mellől, mindenféle kísérteties hókuszpó- kusz kíséretében: „Menydörgő Tsattogás reszkettette az Omladékokat, – az Épü- letnek Hátuljában, egy Láng lobbant fel, egy pántzélos Ember, felhajtott Sisak- kal és halálsárga Ábrázattal, lépett ki a’ Fenekből, és a’ Láng’ elejébe’ állott.”³ A sikeren felbuzdulva a rettegését leküzdő várúr immár háromezer tallért adomá- nyoz a közeli kolostornak, s tíz nap múlva elő is ássák a harmincezer tallért. Ez- után az öregúr már háromezár ezer tallért ad át (hárommillió reményében) az ál- ruhás Hildenburgnak, hogy a pénzből egy távolabbi kolostor mellett árvaházat építtessen, illetve, ha már arra jár, a kolostorig vigye magával Rozáliát is, aki idő- közben, a cselszövés részeként, bejelenti, hogy mégis hajlandó apácának állni. A szerelmesek meglépnek a szekérnyi pénzzel, majd levélben magyarázzák el az öregnek (és az olvasónak) az átverést. Itt tudjuk meg, hogy a rom mellől előásott három, majd harmincezer tallér Hildenburg örökségéből származott: maga ásta el előzetesen ott, ahonnan aztán együtt kiásták mint talált kincset.

Mi történik itt a pénzzel? A rom, az ásás helye a Hildenburg által az öreggel el- hitetett rémtörténet szerint valamiféle pénzforgalmi instrumentum, amely a Hildenburg által előmutatott pergamen-lapokon és az általa celebrált gothic-szer- tartásokon, illetve a kincsőrző kísértet (Hildenburg beöltözött inasa) által közölt feltételek szerint működik: befizetünk (jótékony célra adományozunk) egy össze- get, hogy kinyerjünk valamennyivel többet. A rom, mondhatni, valamiféle mági- kus befektetési alap, amely tíz nap elteltével tízszeres hozammal téríti meg a be-

³ *A’ Kintsásó.* In *Első folyóirataink: Uránia.* Szerkesztette SZILÁGYI Márton. Kossuth, Debrecen, 1999. 223. (További hivatkozások zárójelben a szövegben.) A szabadkőműves misztika, az okkultizmus és a gothic irodalom szerepéről Tschink és a kor „obszkurantista” osztrák-német prózájában, illetve ezek hatásáról Kármánra: NÉMEDI: i. m. 484–486., SZILÁGYI: i. m. 223–224.

fektetést. A feltételek tehát irreálisan kedvezőek: pontosan ezért van szükség arra, hogy egy rémtörténet, illetve valaminő természetfölötti (isteni és ördögi) ökonómia hitelesítse az üzletet.⁴

A konstrukció ugyanakkor csak a várúr felől nézve látszólagos, Hildenburg számára nagyon is valóságos, hiszen ő csakugyan megtízszerezi kezdőtőkáját. A ket-tejük közt végbemenő pénzmozgásban kétoldalú, egyre emelkedő tételekkel folytatott spekulatív befektetés-sorozatról van szó, amely végül csak az egyik félnek hajthat hasznot. Hildenburg az örökségét fekteti be, a nagyobb haszon, feleség és vagyon reményében. A várúr is befektet, célja vagyonát többszörözni, a lánytól megszabadulni, örökségét megszerezni. Mindketten nyereségre törnek, de csak Hildenburg befektetése a sikeres, mégpedig azért, mert megfelelő pillanatban száll ki: hamarabb nem volna érdemes, később már nem bírna. Az öregúr ugyan elvileg megtehetné, hogy hamarabb kiszáll, de az átverés keretein belül okkal érzi úgy, hogy befektetése a lány klastromba vonulásával, a kincs mellé az ő örökségének megszerzésével éri el végső célját. Hildenburg konstrukciója azért mesteri, mert úgy fosztja ki az öregot, hogy az közben – a befektetés természetfeletti ökonómiájának keretén belül – voltaképp racionálisan cselekszik. A hitetés lélektani eszközeit Hildenburg úgy adagolja, hogy konstrukciója narratív és pénzügyi értelemben egyaránt éppen a háromszázezer tallér megszerzéséig ér el. A rémtörténetben ugyan adódhatna még újabb lépcsőfok, amellyel alátámaszthatná egy újabb befektetés kíváncsiságát, ahogy logikailag sem volna akadálya még egy kört futni, a háromszázezret forgatni meg hárommillióért, s az öregúr hajlana is erre, ám ennyi befektetnivalója Hildenburnak már nincsen. Másrészt pedig, és ez is legalább ennyire fontos, a tranzakció-sorozat a pénz adott materiális formájának a sajátossága okán is itt éri el a határát. A novellában ugyanis nemesfém-érmékről van szó, s ezek kezelésének megvannak a maga nehézségei: erszény, láda, majd szekér kell a mozgatásukhoz. Ez behatárolja a tranzakció kiterjedését: míg a papírpénz közegeiben a spekuláció a végtelenségig, beláthatatlanul nagy összegekig folytatható volna, addig itt a végül megszerzett háromszázezer tallér újabb megtízszerezése már akkora fizikai mennyiséget (tízszekérnyi pénzt) jelentene, ami kezelhetetlenné, hordozhatatlanná tenné a nyereséget.⁵

A cselekményt és a pénzmozgást együtt szemlélve megállapítható, hogy a novella gazdasági megfontolásai tükrözik a jelentéstaniakat: mindkettőre nézve a rejtekező-föllelhető, illetve a létrehozott-megalkotott különbsége, viszonya kerül előtérbe. Egyrészt a várúr képviselte mentalitás (a novella ezt fősvénységnek ne-

⁴ Már a novella forrását megtaláló Némédi Lajos is megkísérelte értelmezni a novella pénzügyi jellegét, és felismerte, Hildenburg „befektet” az átverés érdekében: vö. NÉMEDI: i. m. 483–484.

⁵ A 18. században elterjedő papír alapú monetáris eszközöket eredendő gyanakvás fogadta, a használatuk melletti érvek ugyanakkor éppen a pénzforgalom megkönnyítésére, a könnyű szállíthatóságra vonatkoztak. Magyar összefüggésben erről Berzeviczy Gergely 1819-es *Oeconomica Publico-Politica* című, kéziratban maradt műve írt: „A papírpénz előnye abban áll, hogy sulya és szállítása könnyebb, jobban lehet azt megszámlálni; a forgalmat szaporítja és élénkíti.” BERZEVICZY Gergely: *A közgazdaságról*. Fordította GAÁL Jenő. In *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig)*. Szerkesztette BEKKER Zsuzsa. Aula, Budapest, 2002. 101.

vezi) kigúnyolásáról van szó, amelyben örömet és gazdasági racionalitást egyaránt a nemesfém birtoklása jelent, vagyis ha a pénz nincs forgalomban, hanem fölhalmozódik: „minden Gyönyörűséget megtagadott magától, hogy avval az eggyel élhessen: Kíntseinek Gyarapodását szemlélni”. (219) Az öregúrnál dologtalanul fektetett arany (benne Rozália öröksége, a végül kicsalt háromezrezernek a fele) a cselszövők házassága révén kerül vissza a társadalmi körforgásba, így jut a felhalmozottság látszólagos létéből valóságos, produktív léthez. Az, hogy az átverés révén a rejtegetett vagyon kiemelkedik a rejtettségéből és Hildenburg kezén (újra) használatba kerül, némiképp a 18. század végi gazdaságtan, elsősorban Adam Smith merkantilizmus-kritikájának szellemében fejezi ki, hogy valódi vagyon nem a felhalmozott pénz, hanem a működésben lévő tőke.⁶ A merkantilista gazdaságpolitika német megfelelője, a *kameralizmus*, már csak azért sem lehetett ismeretlen Kármán előtt, mert *A' nemzet' tsinosodásában* idéz Joseph von Sonnenfels-től, az irányzat egyik vezéralakjától.⁷ A felhalmozott pénz kritikájával szemben az viszont kifejezetten merkantilista vonás a novellában, hogy a gyámapa és Hildenburg között lejátszódó tranzakció „zérőösszegű játszma”, amelyben nem lehetséges kölcsönös nyereség: a merkantilista kereskedelem-felfogás szerint mivel a világ pénzmennyisége állandó, az egyik fél nyeresége szükségképp a másik vesztesége.⁸

A novella sajátos tükörhelyzetet mutat meg: elásott kincs éppúgy nem létezik, ahogy tulajdonképpen a fősvény pincében őrzött pénze sem létezik vagyonként. Hildenburg machinációja innen nézve azt tárja föl, hogy a vagyont nem föllelni kell (kincsként), hanem ravasz pénzügyi műveletek révén elő kell csalogatni.⁹

⁶ Arról, hogy a gazdagságot a felhalmozott nemesfémekben látó merkantilizmus Adam Smith szemében „midázi téveszmével” vagy „érme-fetisizmussal” jellemezhető: DONALD WINCH: *Riches and poverty. An intellectual history of political economy in Britain, 1750–1834*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996. 110. Magyar szerzőtől hasonló gondolatok majd csak évtizedekkel később, Berzeviczy előző jegyzetben is idézett művében olvashatók: „A tőkének gyümölcsözni, annak használat és mozgásban lenni, forognia, cseréket és adásvévéseket előidéznie kell. (...) Kincsgyűjtés (thesauratio) azon eljárás, melylyel a szükség felmerülésének eseteire kincseket halmoznak fel. Napjainkban – úgy hiszem – nem szükséges a kincsek gyűjtése. (...) a kincsnek káros természete folytán az a forgalomból kivétetik és holttőkévé válik.” BERZEVICZY: i. m. 100., 106–107.

⁷ A *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*-ből (1771) származó Sonnenfels-idézet elemzését, illetve a kor magyar Sonnenfels-recepciójáról lásd SZILÁGYI: i. m. 418–420; SZILÁGYI Márton: *Szempontok a magyar Sonnenfels-recepcióhoz újragondolásához*. In *On the Road – Zwischen Kulturen unterwegs*. Szerkesztette Ágoston Zénó BERNÁD, Márta CSIRE, Andrea SEIDLER. LIT Verlag, Wien, 2009. 37–43.; SZILÁGYI Márton: *Sonnenfels és Bessenyei. Két bécsi folyóirat a 18. század második felében*. Irodalomtörténet 2009/2. 147–172. A kameralizmusról átfogóan: KEITH TRIBE: *Strategies of Economic Order. German economic discourse, 1750–1950*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995. 8–31.

⁸ Vö. JACOB VÍNER: *A hatalom és a bőség mint a 17–18. század külpolitikai céljai*. In *Közgazdasági eszmétörténet*. Szerkesztette MADARÁSZ Aladár, Osiris, Budapest, 2000. 94.

⁹ Ennyiben nem teljesen helytálló az értelmezés, miszerint a novella, a polgárság ideológiájának jegyében, azt szemléltetné, hogy „nem csodás módon, hanem az ész, az ipar vagy a kereskedelem által lehet meggazdagodni”. Vö. WALDAPFEL József: *Magyar irodalom a felvilágosodás korában*. Akadémiai, Budapest, 1957. 231. Hildenburg ugyanis itt egy okosan, vagyis inkább csalárd módon kivitt pénzpiaci művelet révén gazdagodik meg, s a novella sehol nem utal rá, hogy valaha is bármilyen munkát, termelőt vagy kereskedőt, végzett volna: a tőkéjéből él. (Waldapfel túlértelmezésére már figyelmeztetett NÉMEDI: i. m. 481.)

Kincsásás abban az értelemben történik, hogy Hildenburg csakugyan a föld alól, az öreg pincéjéből csalja elő az aranyat. Ezzel ugyanakkor Hildenburg – annak ellenére, hogy végső soron pénz fial pénzt – nem *létrehoz* valamely vagyont a *semmiből*, ahogy nem teremt, hanem *feltár* jelentéseket maga a novella is. Hildenburg a novellát záró levele egyrészt felfedi a történetben lezajló pénzmozgás valós jellegét, másfelől pedig azért magyarázza el a hitetés eszközeit, leplezi le a „Tsudatételeket”, hogy egyszersmind rámutasson: „onnan, a’ hol semmi sintsen, semmit sem lehet felásni”. (235.) Jelentéstani tekintetben tehát itt tárul föl az események valóságos menete, gazdaságtanilag pedig bebizonyosodik, hogy pénz nem származik a semmiből: ami természetfölötti ökonómiából eredőnek tűnt föl, már előzetesen létezett. A kísértet-történet átverés, a föld alól előkerülő arany sem valaminő ördögi/isteni készletből, horror-ökonómiából, hanem a társadalmi körforgásból, Hildenburg örökségéből származik. A’ *Kincsásó* gazdaságtanának szemantikája, illetve jelentésának ökonómiája tehát úgy volna összefoglalható, hogy sem az aranynak, sem a rejtélyes történetnek nincs természetfölötti forrása: nincs transzcendens jelentés és nincs transzcendens vagyon.

A pénzmozgás mellett a történetben egyéb, nem anyagi, hanem (kalkulációt ugyanúgy megkívánó) szimbolikus ökonómiák is szerepet kapnak, elsősorban az *adományé*. Hildenburg cselszövésében ugyanis a pénzforgalommal párhuzamosan, annak feltételeként megkívántatik a jótékonyosság, az egyházi célú adakozás.¹⁰ Az elvben viszonzást nem váró adomány tehát szoros, okozati viszonyban áll a romással megvalósuló befektetés kedvező feltételeivel: az öregúr kifejezetten jótékony adományokért cserében részesülhet, afféle *ellen-ajándékként*, a különlegesen magas megtérülésben. Tehát itt a Faust-típusú szerződésekkel ellentétben nem az üdvösséget kell felajánlani az evilági jólétért cserébe, de nem is ennek a fordítottjáról, hanem kölcsönösségről van szó, amennyiben a vallásos buzgóság nem csupán mennyei-üdvösségi kompenzációban részesül, hanem anyagilag is jövedelmező. Az átverés szerint az adomány gazdaságtalanságát az égi ökonómia már a földön kompenzálja, mégpedig a rémtörténet által megidézett kísértetek közvetítésével. (Vagyis a befektetés jellegében keveredik a keresztény adomány és a fekete-mágia ördögi ökonómiája, pontosan úgy, ahogy ez a kettő áll együtt az álöltözetbe bújt Hildenburg, vagyis Propertzius, kitalált misztikus élettörténetében is.) Az égi ökonómia tehát anyagi értelemben, a földi életben is kiegyenlíti a számlát. Az álruhás Hildenburg megfogalmazásában: a gyámapa „ájtatos, és bűnönbánnakodó Élete” arra bírta az eget, hogy „Kegyelmének Ajándékai mellett, világi Kíntsekkal is megáldjon”. (221.) Azt, hogy ezt az érvet Hildenburg egyáltalán föl-

¹⁰ Itt csak utalhatok Marcell Mauss 1925-ös elemzésére (*Essai sur le don*, magyarul: *Tanulmány az ajándékról*) a „primitív” társadalmak nem-piaci logikájú csereforgalmáról: a *potlacs*, vagyis a vagyont minél nagyobb mértékben tékozló ajándék a közösségi kötelek megerősítésére szolgált, vagyis nem gazdasági érdeket követett, hanem társadalmi kötelezettséget látott el. A veszteséggel ugyanakkor az ajándékozó a maga presztízsét növelte, illetve mivel gesztusa felszólítást jelentett az ajándék viszonozására, ezért a megajándékozott alávetésére is irányult: vö. Marcel MAUSS: *Szociológia és antropológia*. Fordította SÁLY Noémi és VARGYAS Gábor. Osiris, Budapest, 2004. 195–341. A kérdés szakirodalmáról: HITES: i. m. 472–475.

hozhatja, arra mutat, hogy az üdvösség- és a vagyon-kereső mentalitás nem válik el élesen egymástól. Az öregúr önképében kifejezett egységben állnak: „Napjait felosztotta a’ mennyei Elmélkedések’ és Tallérjainak Számlálása között, nem érhettem-el még-is, hogy az utolsóiban több Gyönyörűséget ne leljen, mint az elsőben.” (219.); „Midőn a’ Nemesembernek elméje azon nagy *Procentókkal* foglalatoskodott, a’ mellyeket a’ kiadott Pénzből bévenni remélt, szüntelen mozgottak ájtatos Ajakai, hogy az Éjjel eléimádkozhassa, a’ mely néki a’ Kapitálist Interestől együtt meg-téríti.” (224.) Az idézetek hangvétele ugyan jelzi, hogy itt bizonyos mértékben képmutatásról van szó,¹¹ de Hildenburg pontosan azért teheti az átverésben a földi és az égi ökonómiát egymás feltételeivé, mert tudja, hogy az öregúr a kettőt egységben látva hitelt adhat a két befektetési forma (adomány és profit) efféle összekapcsolásnak. A képmutató magatartás tehát egyáltalában azért lehetséges, mert a novella ökonómiájában összefonódik az adomány keresztényi gazdaságtana, a jótékonyssággal szerezhető társadalmi presztízs és vállalási érdem, illetve az evilági profit-kereső mentalitás.¹² (Erről van szó Rozália sürgött klastromba vonulásában is: ez egyszerre volna részéről és gyámjaja részéről is saját üdvösségükbe tett szimbolikus befektetés, illetve hozna gyámjájának anyagi gyarapodást is, hiszen megszerezné a lány örökségét.)

A vallási megfontolások mellett az anyagi és a szimbolikus ökonómiák szoros kapcsolatát jelzi az is, ahogy a *haszon* képzete többletjelentést kap. Amellett, hogy a vallásos buzgalom is haszonnal kalkulál, magával az elnyerhető üdvösséggel, a novella végén olvasható magyarázó levélben a „haszon” egyszerre vonatkozik a fiatal pár által megszerzett szekérsíni aranyra, illetve az öregúrnak az események valós lefolyásának megismertetésével kiutalt tanulság erkölcsi hasznára. A tanulság szimbolikus hasznát innen nézve Hildenburg csak részben ironikusan, részben viszont a novella logikájából és ökonómiájából nagyon is következően osztja ki: „Az Úrnak Tekintetes uram! nem tsinál olly sok Múlattságot ez a’ Komédia, mint nékem, mivelhogy egy kitsinyt drágán fizette meg azt. De ha egyéb Hasznot nem húzna is abból, ezen Tanúságon kívül: ’Hogy a’ Kíntsásással nem sokat nyer az Ember’, nem adta ki híjjában a’ Pénzt. Egy olly ember, mint az Úr, a’ kinek esztendőnként 8000. Tallér Jövedelme vagyon, örömet költhet valamit, hogy – okosabb legyen.”¹³ (236.)

¹¹ Waldapfel „a papi ámitás kicsúfolását” látta lényegesnek, illetve „ájtatosság” és „kapzsiság” kapcsolatában a novella „antifeudális” jellegét hangsúlyozta: WALDAFEL: i. m. 231–232. Ezzel szemben a novella akár éppen az evangélium tanítására is emlékeztethet: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, (...) hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben”. (Mt 6,19–21) Arról, hogy a konkrét csaláson, morális gyengeségeken túl sem ez, sem Tschink más novellái sem kérdőjelezik meg sem a „keresztény morált”, sem pedig az „isteni vagy démoni csodák” lehetőségét: SZILÁGYI: i. m. 222–223.

¹² Üdvösség és vagyon, Max Weber ismert elemzésében a protestáns etikából eredeztetett, együttállása itt tüzetesebben nem vizsgálható. A morális gyarapodás és a profit-kalkuláció (nem képmutatásból fakadó) párhuzamossága a 18. századi prózában Daniel Defoe regényhőseire nyúlik vissza, akik, mint Robinson Crusoe, a puritán etika alapján egységben kezelik a kettőt.

¹³ Hasonlóan részben ironikus a megjegyzés, miszerint Hildenburg méltányosságból ingyen szolgál felvilágosítással: „nem tsak igazságossan, hanem még nagylelkűn is bánok az Úrral, és minden Pénz nélkül megmagyarázom azon ördögös Mesterségeket, a’ mellyek által Szerentsém volt a’ Tettes urat, Úri Orránál fogva hűrtzolni”. (234.)

Szilágyi Márton megállapítása szerint az *Urániában* belső interferenciák, utalások kötik össze a közölt szövegeket, ennél fogva a lap legnagyobb hatású értekező szövege, *A' nemzet' tsinosodása* „hozzáköthető lesz az Uránia többi közleményéhez”.¹⁴ Vajon megtehető-e ez *A' Kintsásó* monetáris álhorror-történetével is? *A' nemzet' tsinosodását* elsősorban kultúrafejlesztési programnyilatkozatként, illetve nyelv- és költészetelméleti traktátusként szokás tekintetbe venni, ám ha a benne körvonalazódó társadalom- és gazdaságképet tekintjük, akkor csatlakoztatható ahhoz a 17–18. századi, a kommercializálódást legitimáló érveléshez is, miszerint a pénzgazdálkodás és a kereskedelem terjedése csinosító, mert értelmet fejlesztő és az erkölcsöket szelídítő tényező: a kereskedelem fejlettségi foka szerint válnak el egymástól a pallérozott és bárdolatlan (Kármánnál a „vad” és a „csinos”) nemzetek.¹⁵ Szilágyi ugyan, filológiailag teljes joggal, ezen montesquieu-i eredetű érveléstől eltérően a Moses Mendelssohn a kultúra szerepét hangsúlyozó német csinosodás-felfogását azonosítja Kármán szövegében,¹⁶ annyiban mégis összekapcsolhatónak tetszik a kettő, hogy az elsősorban a tudományok fejlődését és az eredeti „költést” a vad-ságból kiemelő erőnek tekintő *A' nemzet' tsinosodása* a kultúrát és a gazdaságot a legkevésbé sem választja el. A hasznosság és a kellemesség (*utile et dulce*) kíváncsánának hangoztatása gazdasági és esztétikai megfontolások közösségére utal, s Kármán általában is egységben láttatja a művészeti-tudományos és az anyagi fejlődést: a könyvet gazdasági-kereskedelmi tárgyként („jóság”), a kultúrát piac-ként, az író munkásként („napszámos”) fogja föl, illetve rámutat, a tudományt „pengő Pénzért, és a' mindennapi Kenyerért” művelik. Szembetűnő továbbá, hogy a szó és a pénz,¹⁷ illetve az igazságok „Forgásba” jövetelének és a pénzforgalomnak az analógiáját *A' nemzet' tsinosodása* a vonatkozó német nyelv- és pénzelméleti elgondolásokkal rokon módon alkalmazza,¹⁸ illetve a kereskedelem meggyö-

¹⁴ Ezt ugyanakkor Szilágyi azzal együtt nyomatékostja, hogy az értekezés, mint programszöveg, nem magát a folyóiratot értelmezi: vö. SZILÁGYI: i. m. 404–405.

¹⁵ A montesquieu-i *doux commerce* az árucserén túl minden cserejellegű társadalmi érintkezést is magában foglalt: vö. Albert O. HIRSCHMAN: *Az érdekek és szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*. Fordította PÁSZTOR Péter. Józsefvég, Budapest, 1998. különösen: 67–68. Hasonló felfogás jelenik meg Berzeviczy 1797-es *De commercio et industria Hungariae* című művében. Eszerint a gondviselés terve, hogy „az emberi ügyesség a tökéletesedés számtalan fokozatán haladjon át, melyeken állandó ingerével az ipar és kereskedelem visz mind feljebb bennünket. (...) a természet és ipar tökélyesbülése a közművelődés és kereskedelem ingere oly módon hatnak és visszahatnak egymásra, hogy ebből a népesség szaporodása, élénk forgalom és az emberi összes erőnek gyarapodása keletkezik”. BERZEVICZY Gergely: *Magyarország kereskedelméről és iparáról*. Fordította GAÁL Jenő. In *Magyar közgazdasági gondolkodás*. 92.

¹⁶ SZILÁGYI: i. m. 408–411.; a Montesquieu-vonatkozás „tipológiaiinak” minősítése: 414. A Mendelssohn-hatást vitatja: S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi, Budapest, 2005. 317.

¹⁷ „A' Szó magában semmi; hamis Pénz, a' mellynek folyása változó, és belső Betse nem magában vagon.” *A' nemzet' tsinosodása*. 312.

¹⁸ A 18. századi német pénzelmélet és nyelvelmélet összefüggéseiről, Leibniz, Lavater, Herder és Hamann példáján: Richard T. GRAY: *Money Matters. Economics and the German Cultural Imagination, 1770–1850*. University of Washington Press, Seattle & London, 2008. 23–47.

kerезését és a vagyoni gyarapodást a tudományok fejlődésének feltételei között tartja számon: „nem háládatlanok a’ Musák, bőven megfizetik Szállástartásokat. A’ Szegény keresse ezeket a’ jóltéző Szűzeket Haszonért, ha Szeretetből nem köve-ti. (...) A’ Tudományok nem tsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyítva áll a’ Betsület’ Útja a’ Mérésznek, nyítva a’ Kereskedés, a’ nemes Mesterségek’ Mű-helyei – és nem méltóbb e hozzájuk, jó bírtokos, és tehetős Polgárokká lenni, mint ha azok maradnak a’ mik: Nemzetes Betyárok”.¹⁹

A novellafordítás innen nézve annyiban köthető a csinosodási programhoz, amennyiben szintén a pénzkultúra fontosságára figyelmeztet. A cselekmény meg-értéséhez is szükség van pénzügyi műveltségre,²⁰ s a novella azt is sugallja, babo-na helyett kifinomultság és józanész igazíthat el a pénzügyek tekervényeiben. A pénzügyi jártasság csinosodás-képző, elmét és erkölcsöt pallérozó erejének szemléltetésén túl az sem mellékes, hogy Kármán fordításának egyik kifejezése a kor legjelentősebb gazdaságelméleti metaforáját is megidézi. Egy ponton Hilden-burg arról a csodás pergamenlapról, „Tsudalevélről” beszél a várúrnak, amelyről mindig leolvashatóak a soron következő befektetési teendők, s azt állítja: „Vala-hányszor Tanácsra vagy Segítségre vagyon Szükségem, megtekintem azt, és látom, hogy láthatatlan Kéz által írtatott reá”. (225. – kiemelés nem az eredetiben) A „láthatatlan kéz” Adam Smith 1776-ban megjelent gazdaságtanában (*Wealth of Nations*) azt írja le, hogy a gazdasági önérdék követése, az egyének szándékától függetlenül, mintegy varázsűtésre, miként mozdítja elő a közjót.²¹ Smith műve a 18. század végén ismert volt a Monarchiában is, s bár vélhetően nem tudatos uta-lásról van szó, a fogalom előkerülése annyit bizonyosan jelez, hogy a gothic-történetek motívumai és a kor gazdasági gondolkodásának szóképhasználata kö-zött nagyon is volt metaforikus átjárás.²²

¹⁹ A’ nemzet’ tsinosodása. 304.

²⁰ Hiszen ennek híján aligha érthető a novellavégi magyarázat iróniája, miszerint igazából az öregúr járt volna jól, mert míg ő tízszeres nyereséghez jutott alamizsnái után, addig Hildenburg öröksége csak ötszörösen fialt: „En a’ nekem általadott 300, és 3000. Tallérokat tízszer megjutalmaztattam, mi lehet tehát annál igazságosabb, mint hogy az Úr is tízszer jutalmaztassa meg az én 30000. Tallé-romat? De mit mondok? Hiszem a’ 300000. Tallérnak fele Rózáliát illeti, és így én az Úrtól, Tettes. Uram! nem tízet hanem ötöt vettem Száztól.” (234. – kiemelés az eredetiben.)

²¹ Vö. Adam SMITH: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. A Selected Edition*. Ed. Kathryn SUTHERLAND. Oxford University Press, Oxford, New York, 1993. 292. Az egyéni érdekköve-tésnek (a piaci verseny mechanizmusai révén történő) közjová alakulása mellett a „láthatatlan kéz” képze-te hasonlóan fontos szerepet játszott Smith erkölcsfilozófiájában is: a *Theory of Moral Senti-ments*-ben a látszólag igazságtalan vagyoni egyenlőtlenségek, szintén szándékolatlan, kiegyenlítődé-sét jellemzi vele. A „láthatatlan kéz” kétféle használatának összefüggéséről: István HONT–Michael IGNATIEFF: *Needs and justice in the Wealth of Nations = Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Ed. by István HONT & Michael IGNATIEFF. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 8–12.

²² Hasonló fogalmi-retorikai átjárásokról irodalmi rémtörténetek és gazdaságelmélet között a 19. szá-zadban, többek közt a „pánik” képzetére nézve: Gail Turley HOUSTON: *From Dickens to Dracula: Gothic, Economics, and Victorian Fiction*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

II. „Szerelem, szorgalom és takarékoság a te további kincseid”

Fáy András *A hasznosi kincskeresés* címet viselő novellája 1824-ben jelent meg a szerző *Kedvcsapongások* című kötetében. Eltérő helyszínen, eltérő korban, eltérő társadalmi rétegek felvonultatásával, de a Kármánéhoz hasonló rémtörténet keretében beszéli el szerelem és vagyon konfliktusát.²³ Itt a német kocsmárost, a peszmei csárda bérőljét, Schlauchot veri át a lánya, Lencsi, és Szováty, a szőlősi jegyző, akik ehhez szintén egy legendát, a „hasznosi vár omladékinál” rejtőző kincs meséjét használják fel, amelyről helybeli parasztok beszélgetéséből hallanak. Eszerint egy középkori rablólovag ördögi segítséggel gyűjtött annyi kincset vára pincéibe, hogy „a pénz terhe alatt behorpadt a föld”. (206.) A végkifejlet ugyanakkor itt nem az, hogy a szerelmesek kiszedik az apa pénzét és megszöknek: a cél éppen az udvarló integrálása a családba és annak gazdasági rendjébe. A cselszövés során Lencsi és az apa által először elutasított Szováty azt hitetik el a babonás fogadóssal, hogy a kincs megszerzéséhez a lányt a jegyzőnek feleségül kell vennie, hiszen benne vannak meg a monda szerint a kincs kiszolgáltatásához szükséges tulajdonságok (hetedik fiú hetedik fia, „vak köröm” a kisujjon stb.). Itt is horror-elemek adnak természetfölötti hitelességet a szélhámosságnak (a jegyző egyik barátja öltözik be kincsszűrő óriásnak), ám míg Kármánnál a kísértet-történet szabadkőműves szimbolikából és misztikus-keresztény motívumokból épült, Fáynál a fogadós babonássága és a rémtörténet is népies, mesei színezetet kap.²⁴

Lényegesebb különbség, hogy Fáy novellájában más a pénzforgalom jelentés-tana, illetve eltérő gazdasági szerkezetek és magatartások kerülnek színre: míg Kármán szövegében a gazdasági alapegység a nemesi várudvar és az egyházi birtok, addig Fáynál ez a kiadás-bevétel egyensúlyán nyugvó, a pazarlás/takarékos-ság jegyében kalkuláló polgári háztartás (ennek nemesi birtokosi változatát írja majd meg *A Bélteki házban*), illetve egy kereskedelmi egység, a fogadó. Eltérőek a gazdasági viszonyok ágensei: Kármánnál a merkantilista fősvény, Fáynál a kereskedő; eltérőek a gazdasági habitusok: Kármánnál a felhalmozás öröme, Fáynál a vállalkozó profitvágya a csalás/becsület tengelyén; eltérő a pénz létmódja: Kármánnál steril, működésen kívüli aranyhalmok, Fáynál az üzlet és a fogadós kamatra kiadott kölcsönei révén a pénz mindig forgásban van. A fogadó minden-napjainak leírása kitér a kommercialitás alapműveleteire (bevétel, reklám), illetve devianciáira: megjelenik a hamis számlázás (a fogadós manipulálja a „roványt”, vagyis a vendégei által fogyasztottak lejegyzésének eszközét), szerepet kap az áru- és a márkahamisítás (Schlauch néhány fajta bort tart, de az itallap szerint az ország összes borfajtája kapható), valamint a „bevédés” ökonómiája (a betyárok ingyen fogyasztanak, cserébe nem zavarják a hely tulajdonosát és forgalmát).

²³ Az elbeszélő itt is régi kéziratra hivatkozik: a történet forrása „az öreg krónikám, melyet a kókai bíró mestergerendáján találtam”. Fáy András: *A hasznosi kincskeresés*. In *Magyar elbeszélők 19. század*. I. Sajtó alá rendezte SZALAI Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 231. (További hivatkozások zárójelben a szövegben.)

²⁴ A novella mesei motívumainak szinte mindegyike megfeleltethető a Magyar Néprajzi Lexikon „kincs”, „köröm” és „hetedik gyermek” szócikkeiben leírt néphagyományoknak.

Az eladósorban lévő lány itt is vagyontárgynak számít. Ám míg Kármánnál a gyám számára Rozália az örökségének kezelése miatt jelentett értéket, Schlauch azért köti anyagi érdek lányához, mert Lencsi vonzza a vendégeket: „rovásba ment szép leányának minden enyelgése. (...) éppen ez volt az oka, hogy Lencsi-nek kérői kelletlen koldusként utasítottak el a háztól. Kamatozó tőkepénzét nem örömet akaró leányában elveszteni a ravasz Schlauch”. (193.) A történet során ezt a „tőkepénzt”, mint „kincset”, megszerző Szováty szintén eredendően (felemás) gazdasági viszonyban áll Schlauch-hal: egy-egy ebéd fejében „a fogadós szerződéseit minden pénzjutalom nélkül ő írogatta”. (195.) Annak is gazdasági megfontolás áll a háttérében, hogy Schlauch leányát a presztízs-növekedés reményében fektetné be a házassági piac szimbolikus ökonómiájába. Szovátyt ezért utasítja el származása miatt: „édes gyermekem, te, a gazdag fogadós leánya, egyetlen leánya, kiért huszast, tallért veregettem ládafenekre, s adogattam ki kamatra, (...) még úgy adhatja isten, jó nemes házból való legénykéhez fogsz mehetni”. (198.)

A leglényegesebb különbség ugyanakkor az, hogy Fáy novellájában kincset még látszatszerűen sem és elő senki. Amikor a kincsvadászok, Schlauch és Szováty fölkeresik a romokat, természetesen holdtöltekor, az álruhás kísértet (úgymond a gróf szelleme) mindenféle hókuszpókusz kíséretében rendre újabb és újabb próbatétel elé állítja őket: arra hivatkozva, hogy csak tiszta lélek részesülhet a kincsből, Schlauch fejére olvassa tisztességtelen kereskedői gyakorlatát és nyereségvágyát. Az állítólagos kincshez vezető utat itt is szövegek ígérik mutatni, de míg Kármánnál Hildenburg pergamenje befektetési feltételeket közöl, Fáynál az óriás által átadott lapról (amely ugyan üres, de a jegyző csodás módon, „vak körmén” át el tudja olvasni) egy költeményes formában írott fejtörő szövege tűnik elő, melynek befejezése a következő: „Az okos szívesen fogad. / Ah de csak kurta szálást ad! / Csak ostobánál pihenek (...)”. (227.) A megfejtés, mint arra Szováty értelemszerűen rájön, hiszen vélhetően ő maga írta a versikét, nem más, mint a pénz: „Tudja-e már, ipamuram, mi a talány megfejtése? Pénz! ipamuram, pénz!” (227.) Schlauch persze azért nem hisz ebben a megfejtésben, mert éppen ellenkezőleg gondolja: számára a felhalmozás, a „pihentetés” adja a pénz értelmét. A novella maga is úgy nyomatékosítja a pénz mozgásban való értelmességét, ahogy a verse, a kincshez hozzáférést ígérő szöveg is a kincs, mint rejtett, nem cirkuláló vagyon értelmetlenségét állítja. Vagyis, ironikusan öntükröző módon, a pénzből éppen a kincs jelentését iktatja ki: a pénz eszerint nem más, mint a kincs ellentéte.

A próbatételek elnyúló történetét, a kincs mindig elutasított átadását itt is tanulság kiszolgáltatása zárja le. A kísértet végül elvezeti a fogadóst és a jegyzőt egy lelakatolt ládához, amit hazacipelnek. Amikor „csörrenést” hallanak benne, Schlauch aranyat remél, de a ládában csak cserépdarabokat és egy újabb pergamenlapot talál. (Kármánnál az ásás alkalmával a várúr előre örvendezik, amikor csengésük alapján megsejti, régi tallérok kerülnek elő. Fáy itt ezt, a pénz jellegzetes, jelenlétét tudató hangjának motívumát fordítja ki.) Az újabb pergamenlapon olvasható üzenet, melyet elvileg a gróf kísértete írt, amellet, hogy kiszolgáltatja a tanulságot, „ahová nem tettetek, ne is keressetek ott semmit!” (231.), a valódi „kincset” valamely erkölcsi tulajdon vagy tulajdonság birtok-

lásában jelöli meg. Ez Szováty számára Lencsi, a mintafeleség megszerzése (ahogy Lencsi is „legkedvesebb kincsének” tekinti a jegyzőt),²⁵ az apa számára pedig megtérése a becsületes kereskedéshez.²⁶ A „kincs” tehát Fáynál nem körmönfont pénzforgalomban termelődő csalfa profit, mint Hildenburgnál, hanem morális birtok.

Ennélfogva Fáy novellájában pénz nem is közvetlenül a kincs legendájához kapcsolódóan forog: az, hogy rászedik az öreget, itt nem lopás és nem is befektetés. Azzal, hogy a jegyző bejut a fogadós családjába, a vagyon belül marad a háztartáson, Szováty és Lencsi együtt öröklik majd a fogadós pénzét. Szemben tehát Kármánnal és a merkantilizmus zéróösszegű játékával, Fáynál a pénzforgalom logikája a vagyon családi integritásában áll. Lényeges továbbá, hogy ezt újfent öntükröző mozzanat fejezi ki: a fogadós úgy fogalmaz, a vagyont „idővel is nem viszem magammal a másvilágra”. (229.) Annak kimondásával, hogy pénzét nem viszi magával a sírba, ahogy azt a legenda szerint a rabló gróf tette, a fogadós úgy kapcsolja metaforikusan a pénzhez a gothic kísértetvilágát, hogy egyszersmind ki is zárja onnan pénzt. Kármánnál Hildenburg levele azt mutatta meg, hogy pénz nem származhat a természetfölötti, kísértet-ökonómiából, ennek komplementereként Fáynál nem is térhet meg oda.²⁷

A szimbolikus ökonómiákat tekintve az alamizna szerepe Fáynál korlátozottabb. Érintőlegesen itt is megjelenik a vallásos érzület és a vagyon kapcsolata, hiszen Schlauch zárándokút mellett üzemelteti fogadóját. A fogadós is egységben látja a transzcendens hitet és a vagyonosodást, „gazdagulását egyedül kegyességének s az éji lelkekkel jó barátságának tulajdonította” (193.), de a vallási és a kereskedelmi befektetés itt látszat szerint sem egy töről fakad, viszonyuk nem bensőséges, hanem gyakorlati, az utóbbi igyekszik kihasználni az előbbit. Az óriás utasításai szerint az apának, megtisztulása érdekében, itt is adakoznia kell, hogy a kincsből részesüljön: „Menjetek haza, és a hold jövő fordultáig tisztuljatok, miként a kincs maga is tisztulni szokott, (...) Eddigi bűnhődéstöket rovjatok le gazdag alamisnával, minél gazdagabb az, annál gazdagabb jutalom várand itt reátok.” (222.) Lencsi azonban, az átverés kiagyaloja, az erre szánt összeg jórészt titokban visszatartja, előrelátó háziasszonyként félreteresi későbbi életükre: „egyszerre szép kiházasítási összeg öszveg üté markát a menyasszonynak, ki naponként kevés aprópénzzel tette az adakozást, de pénzét okosan elzárá, a jövőendő új gazdaság felkészítésére”. (223.) Azzal, hogy ezt jóváhagyólag, egyetértően említi, az elbeszélő maga is amellet foglal állást, hogy a takarékos háztartás egyensúlya előbbre való az adomány presztízs-szerző, tékozló vesztesség-ökonómiájánál.

Míg a Kármán-fordítás gazdaságtanában a merkantilista mentalitás bírálata és a pénzügyek kezeléséhez szükséges felvilágosodottság hangsúlyozása kapcsolatba

²⁵ „megnyert hitvesedben oly kincset bírsz, melyet reád nézve többet föld nem rejthet” (231.)

²⁶ „Jó bor, kétmesszelyes öreg icce és nyájasság, a korcsmárosnak kincsei!” (231.)

²⁷ Innen nézve igazán rejtélyes a novella befejezése. Amikor a kövér Schlauch meghal és hatalmas korporsóját lezárják, azt olvassuk, Lencsi és férje „alig bírták kocsira feltenni a hátrahagyott kincset.” (231.) Vajon a fogadós által hátrahagyott nemesfémről van itt szó, vagy pedig az apa testéről mint „kincsről”, mint az örökséghez jutást jelölő holttetemről?

hozható a csinosodás programjával, addig Fáy novellája elsősorban pedagógiai irányú: becsületes kereskedelemre, takarékosagra, megfontolt költésre tanít. Erre vonatkozik az óriás egyik kinyilatkoztatása is: „A kincs annak való, ki azt bölcsen használni tudja, ládára verve hitvány ércdarab az, fecsérelve pedig szívnek és erkölcsnek métyele. A lelkek ezért tudni vágnak: ha lesz-e értelmetök használni a kincset?” (225.) A felhalmozás kritikájánál tehát itt fontosabb, hogy a pénzgazdálkodás erkölcsi, de még inkább értelmi kérdésnek minősül. Ez teljesen új megfontolás Kármán novellájához képest: a pénz felhasználásának mikéntje Hildenburg esetében nem volt érdekes, itt viszont, a nevelő célzat miatt, kulcskérdés. Ezt az összefüggést erősíti közvetve az is, hogy az ostoba Schlauch a dolgot éppen fordítva látja: azért dühös amiatt, hogy a kísértet a kincs kiszolgáltatása előtt meg akar bizonyosodni értelmi képességeikről, vagyis hogy a pénzt okosan használják-e majd, mert úgy véli: „olyast fel is tenni az emberről, hogy a pénzzel ne tudna élni! Mai világban a pénzzel megjő az ész, valamint vele el is ballag.” (225.)

Érdeemes emlékeztetnünk magunkat, hogy a novella szerzője az 1840-ben alapított Hazai Első Takarékpénztár Egyesület majdani megszervezője és segédigazgatója.²⁸ Fáy írói és gazdaságszervezői tevékenységét egységben érdemes szemlélni: mind írásaival, mind az általa alapított intézménnyel hasonló eszméket igyekezett közvetíteni.²⁹ Jellemző, hogy pénz- és gazdaság szemlélete ugyan polgáriasabb Kármán fordításáénál, de a maga ideológiai alapállásából adódóan Fáy pontosan a modern hitel-gazdaságnak azt az alapismérvét zárja ki a kívánatos gazdasági magatartások és jelenségek köréből, melynek szerepét Kármán szövege még egy merkantilista észjáráson belül is képes volt megmutatni, nevezetesen a *spekulativitást*. Fáy számára a pénzügyi intézmények reformja, mint a takarékpénztár létrehozása, elsősorban filantropikus célzatú, s nem a pénzforgalom gerjesztését célozza. Míg Kármán szövege azt példázza, hogy két spekulatív befektető közül az egyik miként sül fel, míg a másik ugyancsak kockázatos befektetése miként fial, Fáy számára a spekulativitásnál (ahogy a szinte pénzszerzésnek minősített adományozásnál is) előbbre való a takarékos háztartás szolid egyensúlya. S míg Kármánnál a nyereségvágy természetes, igazolásra nem szoruló diszpozíció, addig Fáynál a fogadós „nyereséglihegő”-ként való jellemzése (194) hangsúlyozottan pejoratív. Gazdaságfilozófiai analógiát keresve Fáy eszménye az arisztotelészi *oikonomike* képzetéhez áll közel: a kívánatos gazdasági alapegység a nem profitra, hanem önfenntartásra törekvő (családi) háztartás; a szükségletek kielégítésére szolgáló vagyonszerzéssel szemben a profit kedvéért való üzletelés természetellenes.³⁰

²⁸ Az Egyesület létrejöttéről és működéséről, benne Fáy szerepéről: BADICS Ferenc: *Fáy András életrajza*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890. 479–521.

²⁹ Erre példa Fáy életművéből az 1838-as *Athenaeumban* megjelent *Ész és szívkalandok* egyik története, a *Felzárkózás* is, amely a takarékpénztárak szükséges voltáról tanít. A gazdasági megfontolásokat közvetítő didaktikus széppróza a kor európai irodalmának egyik fontos műfaja: Harriet Martineau 1832–33-ban megjelent nagy sikerű sorozata, az *Illustrations of Political Economy*, a ricardiánus politikai gazdaságtan elveit szemléltette egy-egy hosszú novella vagy kisregény formájában.

³⁰ Az Arisztotelész *Politikájának* első könyvéből eredő felfogásról, miszerint az ökonómia a „bölcsen kormányzott háztartás tudománya”. LOUIS BAECK: *A görög közgazdasági gondolkodás*. In *Közgazdasági eszmetörténet*. 72–74.

III. „A nemesség nem tőkepénz”

Kölcsey *A kárpáti kincstár* című elbeszélése státuszát tekintve is eltér az előző kettőtől: már része a bontakozó irodalmi piacnak. Az *Uránia*, melyben Kármán fordítása napvilágot látott, részben Festetics György mecénási adományából, részben a csekély számú előfizető hozzájárulásából jelenhetett meg, s mindkét (hamar elapadó) forrás inkább személyes ismeretségekből és hazafiúi kultúrapártolásból fakadt.³¹ Fáy korai művei szintén mecénás vagy magának a szerzőnek a költségén jelentek meg, honorárium nélkül vagy minimális jogdíj ellenében.³² Kölcsey sem kifejezett piaci megrendelésre írta a szöveget. Jellemzően az irodalom mint termelési mező ekkori állapotára, a novella afféle barter eredményeként készült: Kölcsey egy Heckenast által küldött könyvcsomag ellenértékét rója le a kiadó *Emlény* című zsebkönyvébe írott novellával.³³ Kultúra-gazdasági csereforgalomról van tehát szó, amelyben szövegek cserélnek gazdát. A barter jelleg sajátosságából fakad, hogy, mivel pénzforgalom nem történt, konkrét megegyezésen múlhatott, hogy Kölcsey és Heckenast milyen ekvivalencia, az ellentételezés milyen pénzbeli és esztétikai mértéke alapján jelölte ki a csere feltételeit, vagyis hogy hány könyvért hány novella járt. Az egyszerre kiadó és könyvárus, a maga irodalmi vállalkozásaiban Kölcsey nevébe befektető Heckenast, illetve az egyszerre szerző és vásárló Kölcsey közti üzleten túl a novella egy másik, kultúra- és nyelvközi csereforgalom terméke és árucikke is egyben. Egyfelől, a cselekményt, illetve a táj és a szereplők rajzát Kölcsey német nyelvű forrásokból merítette.³⁴ Másfelől viszont adaptációjának, vagyis magyar nyelvű novellájának 1840-ben megjelent a német fordítása is, Heckenast másik, *Iris* című zsebkönyvében.³⁵ E visszafordítás révén *A kárpáti kincstár* afféle újraexportált importcikként, a német sajtókultúrából behozott, a bontakozó magyar nyelvű prózairodalom által földolgozott, majd újra (ha nem is külföldi, de) idegen ajkú olvasóközönség számára piacra dobott esztétikai termékként lesz része a magyar novellatörténetnek és a kor német–magyar kulturális cserekereskedelmének. Ha mindhárom itt tárgyalt novellát ebben a keretben nézzük,

³¹ SZILÁGYI: i. m. 318–323.

³² Fáy mese- és aforizma-gyűjteményeinek 1820-as évekbeli kiadásairól: BADICS: i. m. 144–145. Arról, hogy Fáy és nemzedéke még annak a „közösségi” irodalmi programnak a képviselője, mely műveik „fizetsége gyanánt” a közönség „tetszésnyilvánítására” és nem „üzleti haszonra” számított: HÁSZ- FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Kossuth, Debrecen, 2000. 62.

³³ „Heckenast’ számára akarok valamit irkálni; ki által hordatom a’ szükséges könyveket, ’s adósságo-mat kész pénz helyett, mi körüllem ritkán hever, napszámmal fizetgetem”, Nagykároly, 1836. dec. 2. – Kölcsey Vörösmarty Mihálynak és Schedel Ferencnek. In *Kölcsey Ferenc levelezése*. Válogatta, sajtó alá rendezte SZABÓ G. Zoltán. Budapest, 1990. 231.

³⁴ A Kölcsey-novella szövegegyezéseiről a Magyar Simplicissimusszal (1683), illetve Augustini ab Hortis Sámuel szepesszombati lelkész a *Kaiserlich königlich allergnädigst-privilegirte Anzeigen...* 1775-ös évfolyamában megjelent cikksorozatával (*Von den fremden Gold- und Schatzgräbern...*): WEBER Arthur: *Kölcsey „Kárpáti kincstár” című novellájának lokális elemei*. Irodalomtörténet 1915. 238–249.

³⁵ A fordítás (*Die Schatzkammer in der Karpathen*) szövegét közli a kritikai kiadás: *Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Szépprózai Művek*. Sajtó alá rendezte SZILÁGYI Márton. Universitas, Budapest, 1998. 321–371.

akkor a fordítás vagy a magyarító újraírás műveletei annak a kulturális munkának a fázisait jelzik, mellyel a felsült kincskereső széles, összeurópai körben forgalmazott komikus történetsemája eseti-helyi újrahasznosításra kerül.³⁶

A novella (szerzője számára is tudatosított) termékvolta összefügghet azzal, hogy az elbeszélő gyakori szarkasztikus kiszólásaiban kifejezetten kelletlenül viszonyul a történethez, szinte viszolyog annak szereplőitől, sőt, bizonyos értelemben olvasóitól is: „nyájas olvasó közönség! (mert hogyan is gondolnátok, hogy én csak egy két olvasónak írnék?)”.³⁷ Az ironikus vagy önironikus megszólalások sokszor utalnak arra is, hogy az elbeszélő elidegenedett az elbeszélésre való felhatalmazottságától, önnön elbeszélői képességeitől: „Nekem, jámbor olvasó, nem épen óriási emlékező tehetségem van, 's annál fogva számot sem adhatok: kinek hívták azt a' tanácsbélit? 's mellyik utczában volt az a' ház? kinél és hol a' társaság összegyűlt”. (106.) A kezdetektől előtérben álló elbeszélői figura rendre annak jegyében kommentálja az eseményeket, vagy áll elő különböző eszmefuttatásokkal, hogy átlátszatlaná tegye az ábrázolás eszközeit. Ugyancsak efféle elidegenítő-öntüköző megnyilvánulás, amikor a novella témáját, olvasóinak az érzelmekről alkotott képzetait, illetve általában az irodalmi írás gyakorlatát veti össze: „a' mi ifjúnk, mielőtt a' karpátaljai várost meglátogatta, testben és lélekben egészséges vala 's nem ismeré azt, a' mit ti szerelemnek hívtok, 's a' mi nélkül a' mívelt lelkü szépvilág' román- és novellagyártóji dicsőséget és kenyeret más úton fognának keresni”. (105.) Amellett, hogy az olvasók szerelem-fogalma és a szerelmi tárgyú irodalom érezhetően egyaránt félreértésnek minősül, az is szembeütő, hogy az ezeket a tévképzeteket egyszerre kiszolgáló és szolgáltató „novellagyártó”, vagyis Kölcsey saját alkotói helyzete, itt nem az ihlet és a művészi teremtés, hanem a fogyasztásra szánt termék kézművesi előállításával, termelésével kerül összefüggésbe.

A saját elbeszélői feladatától és műfajától elidegenedő elbeszélői beállítódásnak betudhatóan Kölcsey története, noha Kármán és Fáy novelláinak nyomvonalán halad, jelentékenyen módosítja azok szinte minden vetületét, több vonatkozásban kifejezetten az ellenkezőjére fordítja azok alapsémáját. A konfliktus itt a következő: a jómódú felvidéki patríciuscsalád, a „csín, kényelem és gazdaság” (98.) közepette élő, borkereskedő Áringerek feje, az „arany szelenczéből” burnótozó Nathanael, Kézmárk főbírája, vagyontalansága miatt kikoszorazza lánya kérőjét, a „nemes, de nem gazdag házból született” (103.) Erdőhegyit. Amikor Erdőhegyi tudomására jut, hogy a „viruló, szép” Nellit a frissen vagyont örökölt Kraudi, „az apa erszényéhez méltó vő” (100.) jegyezte el, elkeseredésében egy helyi legenda alapján – amelyről a tátrai barangolásaihoz felfogadott hegyi vezetőtől, Jakob Knottól, illetve egy elhagyott tarisznyában talált kézíratos könyvből értesül – kincsvadászatra indul. Amikor végképp megbizonyosodik róla, hogy a legenda hamis, a csalódásba belepusztul.

³⁶ Kármán és Kölcsey esetében megállapítható a kulturális import forrása és iránya, Fáy számára talán maga a Kármán-fordítás lehetett ihletforrás. Erre utal, hivatkozva rá, hogy Fáy kedvenc ifjúkori olvasmánya, a *Fanni hagyományai* az *Uránia* ugyanazon kötetében jelent meg, mint *A' Kíntsásó*: DOBÓCZKI Pál: *A kincskeresés motívuma Fáynál és Szigetnél*. Egyetemes Philológiai Közöny 1912. 486–488.

³⁷ KÖLCSEY Ferenc: *A' karpáti kincstár*. In *Kölcsey Ferenc Minden Munkái*. 128.

A főbb szereplők két, egyaránt ellenszenvvel jellemzett mentalitástípusba sorolhatók. Az Áringer szülők és a sikeres kérő Kraudi az anyagi önérdelmet követő *homo oeconomicus* képviselői. Az érzelmi-szexuális érdekérvényesítést egységben látják a vagyonegyesítéssel, vagyis a házasságot egyazon beszerzés (nő és vagyon) gazdasági és szimbolikus vetületének tekintik: Kraudi szándéka „olly bájos alakot, mint Nellié, 's olly szilárd erszényt, mint a főbíróé, egyetlen hálövetéssel elhalászní”. (102.) Erdőhegyi ezzel szemben az érzelmek, a felvilágosult képzelőerő, a szellemi kultúra, pontosabban ezek túlhajtott és ekként életképtelen változatát képviseli. Számára a házasság érzelmi barter és nem gazdasági csere: „Néhány marok arany tehát, mi ötöt elnyerheté! És az ember nektek nem ér semmit? szív szívet nem érdemel?” (128.) Innen nézve a mindenben gazdasági megfontolások jegyében eljáró, a kalkulációt minden szimbolikus társadalmi csereformára kiterjesztő *ökonómizmus* állna szemben a szív kultuszával: az előbbiben az „arany”, utóbbiban a „szív” volna a legfőbb érték, pontosabban azon ekvivalencia, amely minden cserének alapjául szolgál.³⁸ Az események azonban úgy alakulnak, s ezzel a novella a fenti ellentétező felfogás illuzórikus voltát is nyomatékosítja, hogy Erdőhegyi hiába gúnyolja a „haszonleső szülőket” (129.), utóbb maga is elfogadja a csere általuk diktált feltételeit. Maga is „aranysonmjúzóvá” válik, hiszen azért akar hinni a kincs lehetőségében, hogy annak segítségével végül maga vásárolhassa meg a nőt: „Ha csuda történhetnék, és kincseim a' sóvárgó anya' szemeibe villannának, oh igen, ő olly készen venné vissza leánya' kezét 's ajándékozná nekem, milly készen most megtagadá!” (129.)

A szerelem tehát mindenképp csereforgalom: vagyoni vagy érzelmi, anyagi vagy szimbolikus. Erdőhegyi gazdaság-ellenes érzelmi-lelki csereképzeteivel szemben, mint láthattuk, Kármán és Fáy írásaiban a nő és az „erszény” magától értetődő módon egybeesik: a szerelmesek érzései őszinték, de készséggel belátják, hogy vágyuk beteljesedésének feltétele és következménye is a pénz. Az átverés (és az abból származó haszon) erkölcsi igazolását mindkét esetben a szerelem adja, de nem fölülírva a pénzügyi megfontolásokat, hanem azokkal kölcsönös feltételviszonyban, egymás szükségszerű velejáróiként. Ezzel szemben Kölcsey novellája lebontja a vagyon és a szerelem kölcsönösségét, mégpedig úgy, hogy a szerelem nélküli vagyonközösséget (az Áringer házaspár, illetve Nelli és Kraudi esetében) kisszerűnek, a vagyon nélküli reménytelen sóvárgást pedig (Erdőhegyi esetében) életképtelennek látta.

Áringerék ökonómizmusa, miszerint minden szimbolikusnak anyagi a mértéke, nem csupán érzelmi viszonyokat, hanem társadalmi különbségeket is képes leírni. A nemesi és a polgári-kereskedő mentalitás viszonyára nézve is érthető Áringerné – aki egyébként éppolyan „gondos gazdasszony” (99.), mint amilyen Fáynál az eszményi házastárs, Lencsi – gyönyörű riposztja hezitáló, a kérő Erdő-

³⁸ A pénzről mint árucikk cseréjének általános egyenértékéről, illetve annak funkcióiról, főleg Marx nyomán: Jean-Joseph Goux: *Észmeiség, szimbolikusság és valóság a posztmodern kapitalizmusban*. Fordította URECZKY Eszter: Helikon 2011/4. 498–499. A gazdasági észjárás és a humánus szembeállításáról a romantikában: Philip CONNELL: *Romanticism, Economics and the Question of 'Culture'*. Oxford University Press, Oxford–New York, 2001.

hegyi értékét mérlegelő férjének: „A nemesség nem tőkepénz”. (101.) S álláspontjukban annak ellenére ez lesz a döntő, hogy Áringer szerint: „[a nemesség] lépcső, melyen nagyra hághatni”. (101.) Annak a jelentősége, hordereje, hogy eszerint minden csereforgalom egyenértéke a tőke, abból is kitetszik, hogy ennek jegyében a tőke kerül a *valóság* funkciójába, minden egyéb tényező (a nemesség éppúgy, mint a kincs) legfeljebb a képzelet elhanyagolható világának lehet a része: „Az ifju nemesnek született ugyan, de nem nagy vagyonu atyja után többed-magával fog egykor szűk osztályrészt nyerni. E' tudósítás a' gondos házi nő elhatározá. Valóság a' lelke mindennek, 's e' valóság semmi egyéb gazdag örökségnél; 's ki azzal nem bír, az Áringer Nelli' kezére számot ne tartson.” (109.) A *valóságosságnak* ez (a mindenféle metaforikus vagy tulajdonképpeni kincs lehetőségét is kizáró) meghatározása továbbá alkalmas arra is, hogy megragadja a társadalmi hierarchia átrendeződését, a presztízs-értékek változásait. Míg ugyanis Kármánnál a hangsúlyozottan „polgári eredetű” (59.) Hildenburg vagyonos nemesember pénzét szedi el, Fáy fogadósa pedig kifejezetten nemesi származású vót szeretett volna lánya mellett látni, addig a Kölcsey-novella kereskedőcsaládja számára a nemesség már azért nem képvisel elegendő vonzerőt, mert már nem esik feltétlenül egybe a vagyonossággal, illetve szimbolikus értéke anyagira korlátozottan vagy feltételelesen konvertálható.

Kölcsey novellájának egyik legfőbb sajátossága ugyanakkor az, hogy az ökonomizmus kisszerű beállítása nem vezet a képzelet vagy a szimbolikus ökonomiák felértékeléséhez sem. Az anyagi-anyagias valósággal szembeállított, romantikusnak nevezhető mentalitás, az olvasáskultúra felületessége (Nelli „Hugo Victorból és Bulwerből egész lapokat elolvasott”, 100.) és a széplélek életképtelensége (Erdőhegyi esetében) okán, ugyanúgy lesújtó beállításban szerepel. Jellemző, hogy a polgári kereskedőházzal, mint immár nem termeléssel profitot szerző nagyvállalkozással szemben az elszegényedett nemes Erdőhegyi maga se nem termel, se nem kereskedik, hanem kétségbeesésében („lehetetlen e gazdaggá lenni?”, 110) kizárólag spekulatív-kockázati befektetések után kapkod. Mielőtt kincskeresésbe fogna, sorshúzáson próbál vagyont szerezni: „lottériába vetette pénzét. Egyik húzás a' másikat követé, ő semmit nem nyert 's annál dühösben ismétlé a' betételt. Most kínzott szerelem, féltékenység és nyereség utáni sovárgás hármias pokoli kínnal ostromlák”. (111.) A vagyonnak a „lottériában” emblematizált esetlegességét az is nyomatékosítja, hogy a nyertes kérőt, Kraudit céljához segítő örökség voltaképp hasonlóan véletlen nyeremény – az élet lottóján. Erre vonatkozik Erdőhegyi kifakadása: riválisa csak azért nyerje el a lányt, mert „a' vak eset néhány marok arany' urává tette? És nem lehetne e a' szerencsét nekem is megkísérteni?”. (111.) Jóllehet a novella során megtudjuk, hogy a kincs legendáját leíró kézirat szerint a kincshoz akkor juthatni, ha a kincsvadász a legendában szereplő templom oltárát „ajándokkal megtiszteli” (122.), tehát futólag itt is megjelenik a vallás adomány képzele, de Kölcseynél a kincskeresés elsősorban már nem az ajándék vagy alamizsna jellegű, üdvösségi vagy morális befektetésekhez kötődik, hanem a spekulatív-kockázatiakhoz, mint amilyen a lottó. A szerencse, a véletlen, a „vak eset” révén adódó, azokra hagyatkozó, a „lottériában” emblematizált spekulatív-kockázati jelleg hatá-

rozza meg az ábrázolt világ egészét: „talán az emberiség’ töménytelen sok eseményeiben a’ szerencse fő szerepet játszik”. (105.)

Áttérve a horror-vonatkozásokra, míg Kármán és Fáy történetében is föllép egy-egy álkísértet, Kölcsey novellájában még beöltözött rémalakkal sem találkozunk. Akit itt a helyiek a legendás kincs rémséges őrzőjének tartanak, Fabricius Mátyás, valójában tisztos szegénységben élő természettudós.³⁹ Az ő tulajdona a kincs legendáját leíró kézirat, melyet fiatalon maga jegyzett le a helyi mondák alapján. A szöveg ugyanakkor az ő számára nem is írásként, nem a legenda szövegeként érdekes, hanem pusztán praktikus eszköz: a hegyen gyűjtött növényeket szárítja a könyv lapjai között. Az aranyhoz vezető utat leíró misztikus szövegből itt tehát botanikai segédeszköz lesz, s ez annyiban járul hozzá a kincskereső rémtörténet Kölcsey-féle szubverzív átírásához, amennyiben természetbúvárként Fabricius az alkimisták utóda. Ezt a párhuzamot jelzi, hogy a hegyen gyűjtött kőzeteket bizonyos értelemben csakugyan arannyá változtatja, hiszen városi ásványgyűjtők vásárolják meg őket: „kődarabokat tudomány végett gyűjtöget ’s fáradságos gyűjteményeit nagy városokban lakó gazdag kedvelőknek nyomorult árért eladogatni kénytelen”. (133.) Nem alkimista vagy kincsszűrői varázslattal tehát, hanem gazdasági csereforgalom révén válnak e kővek arannyá, természeti „kincsből” kereskedelmi árucikké a maguk természettudományi piacán. Az aranycsinálás motívumát értelmezi tovább ironikus módon az is, hogy a Fabricius ásványokkal rakott tarisznyáját megtaláló babonás Knot meggyőződése szerint csakugyan aranyrögök változtak varázslat révén, az alkímia inverzeként, kővé a hozzá került tarisznyában: „a’ tarisznyájába szedett aranydarabokat az enyémben valóságos kővé változtatá (...). A’ bércezen felejtett aranydarabjaiból néhányat elhoztam. (...) Ötvöshöz vittem a’ darabokat, ’s gondolja meg, ifju úr, tiszta becstelen kő vált belőle!” (138–139.)

A novellában szerepel egy betéttörténet, melyben Fabricius elmeséli a kézirat létrejöttét és egy korábbi kincsvadász sorsát. A tudós ifjúkorában a környékre vetődött porosz asztaloslegény mestere lányának kezét elnyerendő kutatott a kincs után, ő íratta le a legendát Fabriciussal. S miután minden keresményét a hiábavaló kutatásba ölte – „a munka’ helyét megint arany utáni vándorlás fogá el”, „örök kincskeresés mellett szegény marada” (135.) –, az egyik szikláról lezuhant és szörnyethalt. Mindebben Erdőhegyi okkal látja saját történetét, a hiábavaló kincskeresésre elpazarolt élet és vagyon sémáját tükröződni: ezen a ráismerésen megrendülve esik ágynak. Fontos körülmény, hogy Fabriciusnak az eszméletlen Erdőhegyit ápoló leánya, Linka akár érzelmi megváltást is hozhatna, de Erdőhegyi a maga összeomló fantázia- és vágyvilágában nem vesz róla tudomást. A Kármán- és Fáy-novellák ökonómiája alapján itt a tudós lánya tölthetné be a morális-érzelmi „kincs” szerepét. Ezt a lehetőséget Kölcsey írása motivikusan föl is vezeti: Erdőhegyi Fabriciust mint a kincs legendáját leíró kézirat birtokosát keresi föl, vagyis a

³⁹ A Fabricius alakjához fűzött népi garabonciás-mitológia elsősorban a hegyivezető, Knot előadásában jelenik meg: „a’ karpáti garabonciás diák, ki a’ kincsszűrő lelkeknek parancsol, esőt és mennykőhullást csinál, a’ felleghben jár ’s isten ments meg! mi mindent nem tesz! (...) a’ kőszikla csak úgy megnyílik előtte (...) bemegy és a’ kincset rakással hordja ki”. (114–115.)

kincskeresés sodorja Erdőhegyi elé Linkát, mint a valóságos kincs utáni hajsza végpontján föllelhető szimbolikus „kincset”. A Kölcsey-novella azonban ezt a föloldási lehetőséget is elveti, vagyis még azt a metaforikus ökonómiát is visszavonja, amellyel Kármán szövegében a „kincset” érő lány a kincs *mellé*, Fáynál pedig annak *helyére* kerül.

IV. Kísértetek, pergamenek, aranyak

Szembetűnő, hogy a kincs, a vágyott arany mindhárom novellában különféle papírokkal, írásokkal, szövegekkel áll összefüggésben, jóllehet ezek fajtája és szerepe eltérő. Kármán fordításában Hildenburg pergamenje befektetési feltételeket közöl, Fáynál verses fejtörő juttatna a kincshez, Kölcsey novellájában egész kéziratot könyv szerepel, benne a kincs legendájával. Fölvethető, hogy a novellákban szereplő papírok, pergamenek és a rájuk rótt szövegek kibetűzése, megfejtése, utasításaik követése azzal analóg módon mutat valamely kincs felé, ígéri valamely kincs megtalálást, ahogy a 18. századtól elterjedő *papírpénz* képviselte, jelölte a maga (aranyban kifejezhető) értékét. S ahogy a papírpénz (általában a papíralapú monetáris eszközök) a nemesfém kérdéses hitelű reprezentációjának számított,⁴⁰ úgy e novellákban az aranyhoz jutást garantálni látszó szövegek hitele is kérdéses, olyannyira, hogy végül hamisnak bizonyulnak. Még Kármánnál is, ahol a három novella közül egyedül ásnak elő ténylegesen is aranyat, a pergamen csupán annyiban vezet „kincshez”, amennyiben azt az átverés eredményeként éppen a papír elfogadója, a gyámapa, fizeti be abba a tranzakcióba, amelyből maga remélt aranyhoz juthatni: ő maga szolgáltatja, a pergamen utasításait követve, mindazt a nemesfémeket, melynek megszerzését a pergamen által garantálni hitte. A Fáynál szereplő első pergamenlap szerepe az, hogy elodázza a kincs átadását, ahogy a papíralapú monetáris eszközök funkciója sem más, mint hogy későbbi időpontra szavatolják-ígérjék valamely valóságos arany mennyiség beválthatóságát: vagyis az aranyhoz való hozzájutás a novellában is a papírpénz logikáját tükrözve marad mindig halasztódásban.

A papír és az arany közti összefüggés lényeges eleme továbbá az is, hogy a kincset képviselő szövegek mindhárom novellában állítólagos kísértetek (vagy, mint Fabricius esetében, a szellemvilággal kapcsolatot tartó garabonciás) kezében vannak, tőlük származnak vagy róluk szólnak, illetve a szellemek e papírok, szövegek révén lépnek kapcsolatba a kincs után áhítozókkal. A kísérteties jelleg azért nem mellékes a novellákban szereplő szövegek és a pénz analógiájában, mert a gyakran magával a fikcionalitással kapcsolatba hozott papírpénzt a 18–19. században sokszor jellemezték ördöginek, s ábrázolták szellem-, kísértet-, árnyék-motívu-

⁴⁰ A papírpénz valóságossága, megbízhatósága körüli 18–19. századi brit vitákról átfogóan: Mary POOVEY: *Genres of the Credit Economy. Mediating Value in Eighteenth- and Nineteenth-Century Britain*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 2008. 171–218. Poovey áttekinti a korban elterjedő papíralapú monetáris eszközök (váltók, hitellevelek, bankjegyek, csekkek), ahogy ő nevezi, a „monetáris műfajok” széles repertoárját: vö. 35–55.

mokkal.⁴¹ A papírpénz a szellemekhez hasonlóan azért kétséges megbízhatóságú, látszatszerű, nem-valóságos reprezentáció, mert a nemesfém, elsősorban az arany, szubsztanciális értékével szemben nem jelenlévő, bizonytalan értéket képvisel. Ezt tükrözi, hogy a Habsburg-monarchiában éppen Kármán és Fáy novelláinak megjelenése közti időben, 1812-ben bevezetett devalvációs papírpénz, az *Antizipations-schein*, már nevében is a (bizalmat megkívánó) „(meg)előlegezés” és az (adott esetben illékony) „látszat” képzetait kapcsolta össze.⁴²

Egy korábbi ponton jeleztem, a Kármán-fordítás cselekményében meghatározó a körülmény, hogy a pénz kifejezetten nemesfém-érmét jelent és nem papírt. Ez azért sem közömbös, mert a novella létrejöttének ideje, az 1790-es évek pénztörténetileg nagyjelentőségű évtized a Habsburg-monarchiában. Az 1760-as években bevezetett bankócédulák árfolyama ekkor, a napóleoni háborúk következtében, olyannyira elszakad az ércpénzétől, hogy az utóbbi forgalmának megcsappanása miatt 1797-ben a papírpénz kötelező ércpénzre váltását föl kellett függesztetni, és, a papírpénzzel szembeni nyilvánvaló bizalmatlanság jeleként, rendelettel kellett kötelezővé tenni a bankócédulák elfogadását a magánforgalomban is.⁴³ Innen nézve van jelentősége annak, hogy Kármán fordításának alcíme „régí krónikának” állítja be novella szövegét. Hiszen amellett, hogy a régiesítés a gothic bevett önhitelítő eljárása (Horace Walpole 1764-es műfajalapító műve, a *The Castle of Otranto*, a talált kézirat fikcióját még archaizálással is erősíti), a történet időbeli eltávolítása *A Kintsás*ban arra is figyelmeztet, hogy már idejétmúlt pénzügyi rendszer keretein belül kell értékelnünk a történetet: a novella egykorú olvasói a maguk pénzügyi műveleteit jórészt már papírpénzben bonyolíthatták. S míg Kármán, Fáy és Kölcsey novellája egyaránt azt nyomatékosítja, hogy pénz nem származhat természetfölötti, nem valós forrásból, az ezen novellák létrejöttékor már Magyarországon is bontakozó, áldásos és katasztrofális hatását egyaránt megmutató papír-gazdaságban viszont már nagyon is lehetséges semmiből teremteni, vagy éppen semmivé tenni, vagyonokat. Erre nézve a Tschink-novella olvasójának az 1710-20-as évek angol és francia papírpénz-spekulációinak emléke,⁴⁴ Fáy és Kölcsey olvasóinak pedig az 1810-es évek magyarországi inflációinak közvetlen tapasztalata állt rendelkezésére.⁴⁵

⁴¹ A *Faust* második részében maga Mefisztó hozza szóba több alkalommal is ezt az összefüggést: „nem idézzük fel oly könnyen Helénát, / mint papírszellemét a pénznek”. A kísértetiség és a papírpénz közti összefüggés korabeli ikonográfiájáról és irodalmáról: Marc SHELL: *The Issue of Representation. In The New Economic Criticism. Studies at the intersection of literature and economics*. Eds. Martha WOODMANSEE–Mark OSTEEN. Routledge, London–New York, 1999. 44–64.

⁴² A papírpénz Monarchiabeli bevezetéséről: KÖVÉR György, *Infláció, defláció és gazdasági növekedés Magyarországon a 19. században*. In uő: *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum, Budapest, 2002. 199–201.

⁴³ KÖVÉR: i. m. 200.

⁴⁴ Ezekről lásd MADARÁSZ Aladár: *Buborékok és legendák. Válságok és válságmagyarázatok. A Deltengeri Társaság*. Közgazdasági Szemle 2011. 909–948., 1001–1028.

⁴⁵ A papírpénz labilis látszat-értékének, ezen érték fluktuációjának súlyos következményeit szenvedték el a kor magyar birtokos nemesei is, köztük Kazinczy Ferenc és Dessewffy József. Az 1810-es évek inflációjának, a papír- és az ércpénz értékkülönbségének hatásáról a magyar hitelpiacra: GRÜNWARD Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848*. Dunántúl Egyetem Nyomdája, Pécs, 1927. 45–49.

V Hit, hitel, hitelesség

A papírpénz működéséhez társadalmi bizalom, közösségi hit szükséges. Használóiknak hitelt kell adniuk annak, hogy az értéktelen papírdarabok értéket képviselnek, vagyis van fedezetük, mégpedig (a korban) konkrét aranyfedezetük: a kibocsátó bank bemutatáskor aranyra váltja. S ahogy a papírpénz eredeti logikáját tekintve maga is hitelforma, s ekként kétséges hitelű képviselője valamely (az arannyal szemben a papírban jelen nem lévő) értéknek, úgy e novellákban is alapvető hitelességi problémákkal találkozunk. Mindegyikükben többirányú hitelesítésről van szó. Ahhoz, hogy Hildenburg vagy Schlauch befektetéseinek (adományainak) irreális megtérülése hihetővé legyen, valami természetfölöttinek kell hitelt adniuk. Egyrészt tehát a kincs lehetőségének vagy az adomány túlzón kecsegtető megtérülésének az elfogadtatásához van szükség természetfeletti erők hitelesítő jelenlétére. Másrészt viszont ezeknek a csodás-kísérteties eseményeknek (Kármánál a fekete-mágia és a szabadkőműves misztika, Fáynál a népmesei horror, Kölcseynél pedig keresztény legenda és a garabonciás alkímia) a hatásához vagy hihetőségéhez szintén hitelesítő eljárásokra van szükség. A természetfeletti elemeknek való hiteladás alapozhatja meg az ésszerűtlenül előnyös befektetéshez szükséges irracionális pénzügyi magatartás hitelét. Ebben a tekintetben a kincset jelölő kísértetek és pergamenjeik annyiban működnek analóg módon a papírpénzzel, amennyiben a szó pénzügyi, erkölcsi, episztemológiai értelmében egyaránt *hinni* kell nekik, *hitelt* kell adni annak, amit ígérnek. A hihetetlen elhíttetésére nézve érnek össze a poétikai és a monetáris megfontolások: a babonás hit, illetve a hitel mint esztétikai és pénzügyi tapasztalat.

Az egyes befektetésekben tehát konkrét hitelezések játszódnak le, amelyek hitelességéhez, hiteléhez szükséges a szemfényvesztések hitelességének megteremtése is. A hitel ebben a két értelemben jut szerephez Kármán elbeszélésében is. Azzal ugyanis, hogy Hildenburg saját örökségét csalétekként fekteti be, bizonyos értelemben hitelez az öregúrnak, hiszen így egy ideig az ő kezén van Hildenburg pénze, más értelemben pedig így hitelez az egész szemfényvesztésnek, megteremti az átverés hitelét. Mint a levélben írja: „éjjel mindig annyi pénzt ásattam be a bédült épületbe, amennyit akartam, hogy találjon az úr, hogy hitelt szerezhesek magamnak”, így akarván „hihetőbbé tenni a Rózália magaelszánását a klastromi életre”. (85.) Hitelről van szó akkor is, amikor Hildenburg saját álruhás alakja hitelességét teremti meg. Olyan embernek kell mutatkoznia, akinek hitelt lehet adni, mégpedig két értelemben: egyrészt elhihetni történetét, másfelől pedig hiteles befektetési tanácsadóként rá lehet bízni, hogy forgasson meg egy befektetést. S ahogy Hildenburg hitelez az öregúrnak, hogy az hihessen neki, úgy hitelez Fáynál a fogadós a jegyzőnek: elsősorban mint a parasztok történetében megjövendőlt lénynak ad neki hitelt, ugyanakkor lányát is mintegy hitelbe adja hozzá, megelőlegezve saját kincshez jutását, hiszen a lány átengedésének a reménybeli arany a fedezete.

Jellemző, hogy Kölcsey minden narratív hitelesítő eljárást elhárító elbeszélője nyomatékosan foglalkozik a hit és a hitelesség kérdésével. Rögtön a novella elején hosszan fejtegeti az „alaptalan ohajtáson és hamis reményen alapuló hit” (93.)

kérdését. Eszerint társas és egyéni létünkben is „olgy dolgokon függünk, mik nincsenek, nem is lehetnek; a' valót kerüjük, 's ha útunkban áll is, eltaszítjuk”. (94.) Ez vonatkoztatható Erdőhegyi később leírt esetére (nem-létező kincs után kutat, míg az elébe kerülő „kincset”, Linkát, nem veszi észre), de általánosságban, a valótlanba vetett hit problémájára nézve is értelmezhető. Ennek fölemlített esetei, az „aranycsinálók”, a „csillagból jövődölők” és a „magnetisták” mellett a „politikai álmodozók” (94.), a hitel (politikai) gazdaságtanának terepét írják körül, vagyis a politikai aranycsinálás mellett az aranycsinálás politikáját vagy gazdaságpolitikáját. Mindez azért is kaphat Kölcséynél ekkora hangsúlyt, mert *A kárpáti kincstár* már azután íródott, hogy a hitel erkölcsi, politikai és gazdasági jelentései Széchenyi révén a hazai politikai és gazdasági gondolkodás, ha tetszik, a magyar politikai gazdaságtan előterébe kerültek.

Fontos körülmény, hogy az egyes novellákban a kísértettörténet hitelesítése a rászedett szereplők és a novella *olvasója* számára is eltérően jelentkezik. Kármán fordítása egész a befejező levélig az olvasó felé is fönttartja a misztikus történet illúzióját.⁴⁶ Ebből adódóan a novellának *saját* hitelességét is meg kell teremtenie ahhoz, hogy a gyámapához hasonlóan az olvasót is meglepetésként érhesse a befejezés. Valószínű, hogy az olvasók többsége a kezdetektől átlátja a kettős játékot, de a dolog mégsem arra megy ki, hogy beavatottként követhessük az öreg lépre menését. A Kármán-szöveg szándékai szerint Hildenburg átverése együtt bontakozik azzal, ahogy maga a novella vihet lépre egy hasonlóan naiv olvasót: a novella azt célozza, hogy az olvasó maga is hitelt adjon Hildenburg álruhában, „Properciusként” elbeszél, mártírokat és angyalokat szerepeltető, kitalált élettörténetének. Más szóval, az olvasás itt maga is olyan spekulatív, mert képzeletbeli befektetéssé válik, mint az öregnek a kincs reményében tett adományai. A Kármán-szöveg ökonómiája az olvasói befektetést a szöveg végére tartogatott önleleplezéssel fizeti meg: a novella ekkor szolgáltatja ki a maga jelentéstani „kincseit”.

Míg Kármán szövege gondot fordít arra, hogy a pénzügyi átveréshez hasonlóan hitelesnek ható poétikai illúziót hozzon létre, addig Fáy beavatja az olvasót, aki az elbeszélővel egyazon nézőpontból figyelheti, milyen színjátékot adnak elő a szerelmesek. Kölcsy ebben a tekintetben is fölforgatja a műfaji mintát. Nála az elbeszélő fáradtan és unottan földobja a gothic-hatáselemeket, de rögtön le is csapja őket: „Most megkondult az óra 's tizenkettőt üte; 's a kísértő lelkek' e' pillanatában a' templom felől bizonyos alak sötétlett elő, 's a' főbírói ház előtt megállott. Meg ne rémüljetez jámbor olvasóim! Az alak sajátképen semmi ijedelmet nem hoz magával, és semmi egyéb mint a' becsületes éjjeli őr”. (102.) Míg Kármánnál tehát a kísértettörténet hitelessége összefonódik a novella hihetőségével, addig Fáynál a parasztok dramatizált előadása révén eredendően idézőjelbe helyezett rémtörténet későbbi eljátszásakor az olvasónak nem a történet hitelességét kell latolgatnia, hanem magát az irodalmi kísértettörténet átlátszatlaná tett mechanizmusait követheti. Köl-

⁴⁶ Arról, hogy Tschink mindegyik novellája arra a hatásmechanizmusára épül, hogy az egy ideig hihetőnek beállított, bár irracionális események végül utólag racionálissá értelmeződnek, vagyis nem a todorovi különösről, hanem látszólagos fantasztkumról van szó: SZILÁGYI: i. m. 221.

csey novellája viszont azt a feladatot szabja olvasójának, hogy a gothic hihetősége mellett minden egyéb elbeszélői valóságeffektust is szándékoltan megtörő elbeszélés kapcsán általában a hitelesség, a hitel és a hit kérdésein tűnődjék el.

Míg Kármánnál és Fáynál az átverések áldozatai hiszékenyséjük és babonásságuk miatt mennek lépre, Kölcsey novellájában nem pénzügyi tranzakció, hanem lélektani késztetés jelent valamiféle hitelmozgást. Erdőhegyi esete kifejezetten arra ad példát, amit 1817-ben Coleridge a természetfölöttire utaló (vagyis „romantikus”) irodalmi művek olvasójának beállítódásáról írt: a *hitetlenség akaratlagos felfüggesztése*-re (willing suspension of disbelief).⁴⁷ Kölcsey novellahőse ugyanis annak ellenére indul a kincs nyomába, hogy úgy látja, a kincsről szóló legenda kézirata (mint arany képviselőtét ígérő, papírra írt szöveg) egyrészt „ízetlen rege”, másrészt „ostobaság”. (124.) Esztétikailag és intellektuálisan tehát egyaránt értéktelen, Erdőhegyi mégis hinni akar benne, ahogy egy ponton hitt a lottóban is: „nem hitt, de forrón kívánta, hogy hiessen”. (132.) Míg tehát Kármánnál és Fáynál cselszövők szednek rá valakit, addig Kölcsey esetében a labilis lelkialkatú Erdőhegyi akaratlagosan, jobb meggyőződése ellenében, a legendás vagyon megszerzéséért válik babonássá, vagyis „függeszti föl hitetlenségét”. Önmagát csapja be: a hitetés lélektanának ő maga a forrása és a tárgya is egyben.⁴⁸ Kármántól és Fáytól eltérően, akiknél a cselekmény jórészt a kincs bonyolult legendájának jelenetei szolgáltatják, Kölcseynél a történetek lényege belső, lelki folyamat: a novella ezért adja alapos lélektani, filozófiai, antropológiai elemzését annak, hogy a „nevetséges képtelenség” miként válhat „józan remény” tárgyává”. (124.) Erdőhegyi ezért nem is egy pénzügyi befektetésen vesz rajta, mint Kármán és Fáy rászédettjei, hanem kétirányú, a szerelembe és a kincsvadászatba tett lelki investíciói vesznek oda. Kudarca ezért is vezethet a halálához, míg az első két esetben a pórul jártaknak legfeljebb anyagi veszteséget kell kiheverniük vagy vagyongyarapítási vágyak meghíúsulását feldolgozniuk.

Innen nézve Kölcsey a libidinális ökonómia szélső fokát mutatja meg.⁴⁹ A szenvedélyek összeegyeztetése a „számító hatékonyság” kívánalmaival az egyik legfontosabb eszmetörténeti folyamat a kapitalizmus térnyerésében.⁵⁰ Szenvledély és

⁴⁷ Vö. Samuel Taylor COLERIDGE: *Biographia Literaria, or Biographical Sketches of My Literary Life and Opinions* [1817]. Dent, London, 1971. 168–169. A coleridge-i gesztust, mint esztétikai tapasztalatot, kapcsolatba hozták a brit államadósság finanszírozására ekkor kibocsátott államkötvények (Patrick BRANTLINGER: *Fictions of State: Culture and Credit in Britain, 1694–1994*. Cornell University Press, Ithaca, 1996. 78.), illetve általában a papírpénz társadalmi elfogadásával (Marc SHELL: *Money, Language, and Thought: Literary and Philosophical Economies from the Medieval to the Modern Era*. University of California Press, Berkeley, 1982. 6.).

⁴⁸ Okkal állapította meg már Toldy Ferenc, hogy Kölcsey e novellája pszichológiai irányú: a „féketlen phantasia” befolyása alatt” álló „ábrándozó” rajzát adja, akiben „a 'lélek' ereje gyökerében elmentsze van”. (Ennyiben Kölcsey írása romantikusnak volna tekinthető, ha nem éppen egy jellegzetesen romantikus lelkialkat kisszerűségét szemléltetné.) Toldy 1837-es *Figyelmező-béli* kritikáját lásd a kritikái kiadás jegyzeteiben: *Kölcsey Ferenc Minden Munkái*. 238–239.

⁴⁹ A „libidinális ökonómia” Lyotard kifejezése, s arra utal, hogy a nem számszerűsíthető vágy ott rejlik minden, látszólag kalkulálható egyenértékre alapuló csereforgalomban: Jean-Francois LYOTARD: *Libidinal Economy* [1974]. Translated by Iain Hamilton GRANT. Continuum, London, 2004.

⁵⁰ A haszonlesés (érdek) szenvledélyének szerepéről a becsvágy és kéjvágy féken tartásában: HIRSCHMAN: i. m. 47–48.

kalkuláció szoros viszonya miatt áll együtt mindhárom novellában ökonómia és libidinalitás, a pénzszerzés és a szerelmi vágy, akár egymással egybeesve, akár egymással feszültségben. A vagyon a szenvedélyek okos (vagy, mint Kölcseynél, okatlan) kezelése révén kapcsolódik a szerelemhez: míg Kármán és Fáy szerelmesei egyaránt okosan kezelik saját érzelmi szenvedélyüket, hogy kihasználhassák a kapzsi atyák anyagi szenvedélyeit, Kölcsey novellája azért végződik teljes kudarccal, mert Erdőhegyi szerelmi szenvedélyét nem megzabolázza, hanem pusztán fölváltja egy másik zabolátlan szenvedéllyel, az irracionális pénzszerzés vágyával.

VI. A monetáris kísértettörténet: egy megszakadt magyar hagyomány

Összegzőképpen fölvehető, a magyar novellisztika itt tárgyalt 18–19. századi kezdetei egyrészt a német–magyar kulturális cserekereskedelem, az esztétikai feldolgozóipar keretében bontakoztak, másrészt pedig maguk is előszeretettel vettek tárgylul gazdasági jelenségeket, illetve társadalmi, szimbolikus, érzelmi-szexuális ökonómiákat, kockázati-spekulatív, vállalkozói, üdvösségi és libidinális befektetéseket. Ennek során pedig valamiként tükrözték is az egyidejű gazdaságelméleti, gazdaságtörténeti folyamatokat, illetve a pénz változó jelentéstanát: Kármánnál a merkantilizmus, Fáynál a polgári háztartás, Kölcseynél pedig a „tőkepénz” ökonómiáját.

E három novella jelentékeny szövegtípust, a kincskereső kísértettörténetet honosította meg magyar nyelven, de jellemző, hogy mindhármójukat alapvetően a műfaj komikus leleplezése vagy ironikus kifordítása érdekelte. Ez a gesztus talán a valóságos rémtörténetek ekkor fordításban, ponyván terjedő magyar változatai, azok népszerűsége ellen is irányult,⁵¹ de mindenesetre létrehívásával egyidejűen mintegy le is zárta a műfaj magyar nyelvű magas irodalmi hagyományát.⁵² Ezt akár sajnálni is lehet, hiszen ugyanezen időszak nem magyar irodalmaiból több jelentékeny rövidebb prózai szöveg említhető, amely gazdaságtani-monetáris értelmezését adta a kísértet- vagy horror-történetnek.⁵³ Chamisso 1814-es kisregénye, a *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* valóságosnak mutatja a természetfelettit, s az árnyékát végtelen vagyonért áruba bocsátó címszereplőt az ördögi ökonómia kimeríthetetlen, mert természetfölötti forrású aranykincse ejti csapdába. Egyik itt tárgyalt magyar novella sem enged teret a ténylegesen csodásnak,

⁵¹ A 18–19. század fordulójának és a 19. század első évtizedeinek „rémromán” terméséről, annak népszerűségéről, érezhető rosszallással: GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941. 148–156.

⁵² Petőfi 1846-os regénye, *A hóhér kötele*, amely borzongató, horrorisztikus, a kísértet-motivikát is mozgató bosszú-történetben beszéli el párhuzamos sorsokban az elszegényedés és meggazdagodás váltakozását, némileg köthető az itt tárgyalt novellákhoz. (Erre SZILÁGYI Márton emlékeztetett.) Megemlíthetőek még a kor hasonló témájú, de nem a prózai műnemhez tartozó szövegei, mint VÖRÖSMARTY *Kincskereső* (1832) című drámája, TOMPA *A kincskereső* (1854) című költeménye, illetve SZIGETI József *A vén bakancsos és a fia, a huszár* (1855) című népszínműve. Ezekről lásd DOBÓCZKY: i. m.

⁵³ Továbbá itt csak utalhatok a kísérteties és a mágikus szerepére MARX gazdaságfilozófiájában. Marx gothic metaforáiról és ezek értelmezéséről, főleg DERRIDA nyomán: HOUSTON: i. m. 34–39.

a rejtélyes vagy misztikus események mindig megmagyarázhatóak, s ehhez illeszkedően gazdaságtanukban sincs hasadás jelölő (hordozó) és jelölt (érték) között: a pénz mindenkor azonos önmagával. Ezzel szemben a Chamisso-féle romantikus elbeszélés az értelmezésében nyitott jelentéshez (mit is szimbolizál az árnyék?) a semmiből létrehozott végtelen vagyon ökonómiáját társítja, amely azonban a szűkösség elvének a kiiktatásával éppen a gazdaságtani értéktulajdonítás lehetőségét ássa alá.⁵⁴ Poe 1843-ban megjelent, *The Gold Bug* című novellájában szintén pergamenre írott szöveg, egy titkosírás kibetűzése vezet a kalózok elásott aranykincsének megtalálásához. A horrorisztikus események itt is racionális magyarázatot nyernek, de a kincskeresés Poe-nál valóságosan és sikeresen játszódik le: vagyis nála metonimikus és nem metaforikus viszony áll fenn papír és kincs, titkosírás és arany, őrlület és rejtvényfejtés, rémtörténet és vagyon között.⁵⁵ (Ha tesszik, nála van aranyfedezete a papírnak.) Dickens ugyancsak 1843-as *A Christmas Carol*-jában a valóságosan megjelenő kísértetvilág, a látható és a láthatatlan szféráinak fölcserélésével, a papírgazdaság szerkezetét, a szegény és a gazdag különbségét mutatja föl a fősvény Scrooge morális okulására, de az árnyékvilág és a társadalom gazdasági szerkezetének egyidejű láthatóvá válása magát a megmutatott pénzügyi rendet nem forgatja föl: a gonosz zsugoriból legfeljebb erkölcsös és jótekonny tőkés válik.⁵⁶

Kölcsey novellája sok tekintetben úgy lesz a novellasorozat lezárása, hogy azzal magát a műfaj esztétikai értéktelenségét vagy terméketlenségét is véglegesíti a magyar irodalmi hagyományban. Erre nézve jellemző epizód, ahogy *A' karpáti kincstár* a kincs-legendáját tartalmazó kéziratot ismerteti: előkerülnek ugyan mindazok a misztikus-csodás elemek, melyekből Kármánnál és Fáynál fölépült a történet, de a kézirat felolvasását Erdőhegyi abbahagyja, mert hallgatói, a hegyetjáró kincsvadászok elalszanak – amennyiben az unalomtól, úgy ez arra is utalhat, hogy Kölcsey szemében a „tőkepénz” ökonómiájában a kincskereső rémtörténet híján volt a produktivitásnak mind gazdasági, mind erkölcsi, mind esztétikai tekintetben. A novellatípus így sugallt irodalmi és gazdasági hasznavehetetlensége mellett persze Kölcsey általában magukat a gazdaságossági megfontolásokat is gúnyosan kezelte. A Fáy-novella által példaként állított, józanul kalkuláló magatartás is ironikus hasonlatban kap helyet: a kincs létében mélyen hívő Knot, miután a tábornok mellett elmesélte Erdőhegyinek a rémisztő legendát, „a' palaczk' fenekén maradt borocskát, hogy ott ne vesszen, gazdaságosan kihörpinté”. (116.)

⁵⁴ Részletes elemzését lásd T. GRAY: i. m. 230–274.

⁵⁵ A novella „monetáris tropológiájáról”: SHELL: *Money, Language, and Thought*. 5–21.

⁵⁶ Andrew SMITH: *Dickens' Ghosts: Invisible Economies and Christmas*. *Victorian Review*, Vol. 31. No. 2 (2005) 36–55.